

◆◆◆ SZEMLE

HUNGAROSZLOVAKOLÓGIAI FIGYELŐ

- ◆◆◆ *Nový preklad Svätého písma s komentármi Jeruzalemskej biblie Mons. ThDr. Antona Boteka* (Teologická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, Bratislava 2009) 232 pp.

2009. november közepén a Trnavská univerzita (Nagyszombati Egyetem) Teológiai Kara konferenciát rendezett Pozsonyban, a kar székhelyén Anton Botek új szlovák szentírásfordításáról a Jeruzsálemi Biblia kommentárjaival. Anton Botek 1911-ben született a Zsolna-közeli Zárjecsén. Nyitrai, nagyszombati tanulmányai után 1935-ben szentelték pappá. Káplánkodott Újlakon, Aranyosmaróton, Pöstyénben, Verbón, tisztiiskolát végzett Prágában, és katonai lelkész lett Korponán. 1941-től a pozsonyi Katolikus Sajtóiroda, 1942-től az 1849-ben (!) indult *Katolícke noviny* (Katolikus Újság) főszerkesztője lett. 1945-ben kinevezték a Központi Katolikus Iroda igazgatójának. Ez a szervezet hét szakosztályt, tíz lelkigyakorlatos házat irányított, jelentős publikációs tevékenységgel. Nem csoda, hogy 1948-ban feloszlatták, majd Botekot letartóztatták. 1951-ben sikerült emigrálnia, és a rendszerváltásig a nyugati és tengeren túli szlovákokat gondozta. Életműve legfontosabbnak tartható része a bibliafordítás több évtizedes római tartózkodása alatt. 1989 novemberében visszatért Szlovákiába, és 1992-ben Bazinban hunyt el.

Jozef Tomko bíboros emlékezéseiben azt emeli ki, hogy Botek olyannak akarta fordítását, hogy azt egy bacsó is értse meg. Az majd a szakértők dolga lesz, hogy megítéljék az ilyen fordítás hűségét. Tomko másik meglátása Andrej Hlinka példája. A katolikus szlovák népevezér a szegedi börtönben dolgozott a Szentírásfordításán.

Viliam Judák a Katolikus Újság főszerkesztőjeként értékeli Anton Botekot. A lap első főszerkesztője Šimon Klempa, Pest-Józsefváros plébánosa volt, egyik utóda a pesti szlovákság drámairója, Ján Palárik. A lap a Szent István Társulattól önállósodott Spolok Svätého Vojtecha (Szent Adalbert Társulat) orgánuma lett. Botek

Rómában a *Slovenské hlasy z Ríma* (Római Szlovák Hangok) című periodikumban folytatta lapszerkesztő tevékenységét.

Jozef M. Rydlo írása a római Szent Cirill és Metód Szlovák Intézet tevékenységét, benne Botek római működését foglalja össze, František Vnuk pedig a kanadait.

A szlovák bibliák történetét Ján Ďurica SJ és Elena Krasnovská irodalomtörténész (Nagyszombati Egyetem Pedagógiai Kara, Szlovák Nyelv és Irodalom Tan-szék) foglalja össze. A pedagógus, nevelő jezsuita így fogalmaz: „Nemzetünknek számos szentírásfordítása van. Az első teljes Biblia görögből héber szöveg egy-bevetésével készült a szloviének részére, akik közé szlovák eleink is tartoztak.” Krasnovská pontosan idézi a szlovák papok kézikönyvének címét: „Evangéliumok és epistolák vásár- és ünnepnapokra ... VIII. Kelemen Római Misszáléja, valamint az Esztergomi Érsekség és Magyarhon Királyság más püspökségeinek ősi szokása szerint...” A kiadások felsorolása (Zsolna 1676, Nagyszombat 1702, 1742, 1769, 1788, 1795, Buda 1816, 1828, 1845, Esztergom 1833) alighanem pontatlan, mert a zsolnai nem az esztergomi érsekség részére készült.¹ Krasnovská a csupán kéziratban fennmaradt első teljes szlovák fordításig, az ún. Kamalduli Bibliáig (1756–1759) ismerteti a bibliatörténetet, nyilván Botek fordításának népnyelvi jellege okán. Botek nyelvi koncepcióját ugyanis tudatosan hirdették a kamalduliak, különösen a szintén kézíratos szótárukhhoz írt utószóban. Kár, hogy Krasnovská nem transliterált, de még csak nem is transzkribált formában idéz belőle, és a nyelvi hungarikumokat sem említi.²

Ďurica napjainkig ismerteti a szlovák bibliafordításokat. Az első a Rudnay Sándor-vezette pozsonyi nemzeti zsinat határozata alapján készült el (Juraj Palkovič esztergomi kanonok) és jelent meg 1829-32-ben a Beimel-nyomdában. A fordító kanonok-mecénás ajándékol adta a Bibliát a szlovák plébániáknak. Ez a Cirill-Metód-munka és a Kamalduli után a harmadiknak sorolt fordítás, a negyedik 1913-1926 között Andrej Hlinka és Ján Donoval munkája, az ötödik 1946-1955 között készült. Több bibliakiadás után Botek fordításáé a tizenharmadik. Ďurica összefoglaló értékelése szerint használata nagy nyereség tanulmányaik során a teológia-hallgatóknak. „Bárhogyan értékeljük is fordítását ... a szlovákok számára ... alkalmas oktatási célokra.” A pasztorációs gyakorlatban Botek-szövegek nem használatosak.

Jozef Jančovič tanulmánya egybeveti Botek fordítását a héber, a jeruzsálemi és a görög szövegekkel néhány *crux interpretum* és más konkrét példák alapján.

A Nagyszombati Egyetem Története Kutatóintézet alapítója, Jozef Šimončič történeti feladat kezdeteiről számolt be *Biblisztika a Nagyszombati Egyetemen*

¹ ČAPLOVIČ, Ján, *Bibliografija tlači vydaných na Slovensku do roku 1700* (Matica slovenská, Martin 1984) 2526. sz.; RMK II, 1394.

1635-1777 címmel. A projekt kiindulópontjaként közli a Szentírás professzorainak névsorát és az Egyetemi Nyomda biblisztikai publikációit 1777-ig. A professzorok közül a szlováknak minősítettek emeli ki, ami megint fölveti a személynevek mai szlovák átírási gyakorlatának tarthatatlanságát. Sentivani, Čeles, Raičani stb. mellett Szili, Meleghi, Szerdahelyi. A publikációk között immár csak szlovákiai könyvtárak szerepelnek, szakirodalmi hivatkozása és egyben forrása Lukács László *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae SJ* hatalmas adattára. A nemzeti kultúrák keresése jogos, de a mai értékelés szerinti nemzeti minősítés a hungarus elrajzolásával erősen vitatható. A XIX. század derekától kezdődő magyar módszer is és annak nyilvánvaló mai szlovák reakciója.

♦♦♦ FUKÁRI Valéria, *Felső-magyarországi főúri családok. A Zayak és rokonaik. 16–19. század* (Kalligram, Pozsony 2008) 156 pp.

A hungaroszlavakológia és fordítottja, a szlovakohungarológia, azaz a magyar művelődés szlovák elemeit vizsgáló tudományág művelői igen hálásak lehetnek Fukári Valéria kiváló dokumentumkötetéért a Zayakról és rokonaikról a XVI-XIX. században. A nemzetség a déli Valkó megyéből került a Felföldre, miután I. Ferdinánd a Trencsén megyei Ugróccal jutalmazta. Szerzőnk értően, pontosan fogalmaz: Ferenc „... feltehetően 1505-ben született a Dráva mellékén, szülőföldje etnikailag sokszínű közegében...” A török elpusztítja családi birtokát, ezért Ugrócon újraalapítja nemzetségét. „Tartása egyenes ... hosszúkás, telt képe van, orra erősen horvát ... az arc jellege a dunántúli vérrrel vegyes magyaréra vall” – idézi Fukári az életrajzíró Thallóczy Lajost.

A kötet anyaga meggyőzően dokumentálja a hungarus nemzeti tudatot, ami az egész felföldi nemesség sajátja volt, de amelynek szerves részeként minduntalan megjelenik a szlovák régió biblikus cseh, sőt nemegyszer *szlovák* közlekedő nyelve. Ilyen a Mérey Zsófia szlovák lelkésze lejegyzésében készült testamentuma, Ištokočka, Mikluško, Imriško nevekkal. A 300 talléron vett jobbágyok Raček, Straka névre hallgattak.

A Petrőczy István és Révay Erzsébet házassága c. fejezet Erzsébet kassai szlovák jószágigazgatójával, Petrőczy necpáli temetésével, Samuel Michaelides beszercebányai prédikátor búcsúztatásával s avval a közjátékkal foglalkozik, hogy a Zólyomból a temetésre utazó Radvánszky Jánost kifosztotta Jánošík hegyi rabló – erősen érezhető a természetes szlovák környezet. A necpáli iskolában egyébként

² Vö. KÁFER István, *A Biblia a szlovák nemzeti művelődésben*, in *Biblia Hungarica Philologica. Magyarországi bibliák a filológiai tudományokban* (Argumentum, Budapest 2009) 201.

évenként név- és születésnapj versekkel, műsorokkal köszöntötték a bujdosásban szenvedő Petrőczyt, magyar, szlovák, latin nyelven.³ Zay Ferenc leszármazottai támogatták az evangélikusok kulturális tevékenységét. Ján Institoris-Mossóczy ajánlása tanúskodik erről 1654-ben Trencsénben megjelent disszertációjában.

A hungarus patriotizmust gyakorló felföldi nemesség „szlovák nyelvtudása természetes jelenség” – állapítja meg szerzőnk – „s az sem egészen szokatlan, hogy a felföldi magyar nemesember literátusként szlovák környezete nyelvén is megszólal.” (70. p.)

A magyar-szlovák konfliktusrendszerben nagy szerepe volt Zay Károlynak, aki 1840-től a magyarországi evangélikusok egyházi és iskolai főfelügyelője lett. Az ő magyarosító programja tűzte ki a két protestáns egyház unióját, hogy a reformátusok révén magyar többség jöjjön létre a szlovákok rovására. Az ősi Zay-félszekben, Zayugrócon született Ludovít Štúr, akinek kapcsolatairól Fukári Valéria a következőket írja: „1855-ben a közélettől Modorba visszavonult Štúr Ugrócon maradt fivéreitől megtudta, hogy Zay nem szakította meg a családjukhoz fűződő régi, patriarkális baráti kapcsolatát, ismételten vendégül látta őket ... Štúr 1855 augusztusában ... fivéreinek írt levelével egy Zaynak átadandó levelet is küldött, mely – mint írja – bizony nagy meghatódást idézhet elő az öreg Zayban.” További kutatási feladat e Štúr-level megalapítása és értelmezése.

Fukári Valéria kötete úttörő vállalkozás. Levéltári források alapján mutatja be a felföldi világot. Merít a szlovák szakirodalomból is, és következtetéseivel is jelzi a további utat a mai magyar és szlovák kutatásnak és a közvélemény tájékoztatásának.

♦ ♦ ♦ MOLNÁR Imre, *Omilstený na smrť. Dokumenty utrpenia Jánosa Esterházyho na základe záznamov Márie Esterházy-Mycielskej* (METEM, Budapest 2010) 193 pp.

A felföldi nemesség hűségese szülőföldjéhez. Döbbenetes bizonyítéka ennek a Szlovákiában máig nem rehabilitált Esterházy János szenvedéstörténete. Különösen örövendetes František Mikloško szlovák kereszténydemokrata politikus ajánlása, ami Esterházy-idézettel kezdődik a mártír hűségéről szülőföldjéhez. A magyar kiadás⁴ kiváló szlovák fordítása küldetést teljesít, amit az ajánlás ekképp fogalmaz: „... Esterházy János leánya, Alice Malfatti grófnő ... elmondta, hogy ... édesapja ... egész életében annak a gondolatnak élt, hogy a magyarok és a szlovákok békében és testvériségben éljenek együtt. És hozzátette, ez az ő nagy vágya is.”

³ VARGA Imre, *A kuruc küzdelmek költészete* (Akadémiai Kiadó, Budapest 1977) 111. sz. vers és jegyzetei.

- ♦♦♦ DEMMEL József, „*Egész Szlovákia elfért egy tutajon...*” *Tanulmányok a 19. századi Magyarország szlovák történelméről* (Kalligram, Pozsony 2009) 243 pp.

A legfiatalabb magyar történésznemzedék képviselője Demmel József. Szellemes és igaz címet választott tanulmánykötetének: „*Egész Szlovákia elfért egy tutajon...*” A Tatrín szlovák olvasóköri történetének tudós szlovák szerzőjétől, Jozef Škultétytól vett cím jelzi Demmel igen helyes kiindulását, a szlovák források elemzését, amivel biztosítja írásainak objektivitását és az erkölcsi követelmény betartását, a másik fél szempontjainak tiszteletben tartását. Pontosan látja a magyar–szlovák viszony különlegeségét: „... itt sokáig közös múlt van, nem úgy, mint a román–magyar vagy a szerb–magyar kapcsolatok esetében.” (14. p.) Forrásgazdagsága alapján azt is megteheti, hogy rendkívül bátran fogalmazzon: „A szlovák történelem tehát csak rendkívül nehezen erőltethető bele a mai fogalmaink szerinti politika történeti keretei közé ... 1848 előtt ... a szlovák elit nem politikusok csoportjaként, hanem egy sok szempontból bonyolult, összetett és éppen változó társadalom cselekvő tagjaiként jelenik meg előttünk.” (19. p.)

Demmel a Gerometta-család dokumentumaival számol be Pest-Buda, az egyetem és a szlovákok helyzetéről az 1840-es években, és az említett olvasóköri dokumentumai alapján a szlovák nemzettudat alakulásáról, a dualizmus korának szlovák–magyar viszonyáról pedig a Trencsén Vármegyei Természettudományi Egyesület anyagával. Örömteli, hogy a fiatal történész munkájában a tehetség, az anyaggyűjtés alázata és a jóra törekvés érvényesül. Itt most csak annyit, hogy jó lenne a szlovák szépirodalom alkotásainak egybeötvözése, különösen a mindennapok történéseinek értelmezésében.

A kötet kiadója – akárcsak Fukári Valéria munkájáé – a pozsonyi Kalligram. Meghatározó elkötelezettsége a szlovák–magyar kapcsolatrendszer kutatási eredményeinek közzététele. Támogatói között gyakran feltűnt a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma vagy a mi Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumunk, különböző alapítványok. A Rudolf Chmel, Kiss Gy. Csaba, Szarka László, Karol Wlachovský nevével fémjelzett műhely maradandó értékeket, alapvető, kézikönyv szintű publikációkat biztosít a magyar–szlovák kérdéskörrel foglalkozóknak. A szlovák szépirodalom és a keresztény elkötelezettségű szellemi élet belső vizsgálatához is nélkülözhetetlen Kalligram további munkálkodására is pozitív hatással lehetne egy hasonló, a magyar és a szlovák történelmi egyházak együttműködésével szervezett könyvkiadó.

⁴ MOLNÁR Imre, *Kegyelem életfogytig. Esterházy János szenvedéstörténetének dokumentumai Mycielskiné Esterházy Mária feljegyzései alapján* (METEM, Budapest 2008) 173 pp.

- ♦♦♦ HYKISCH, Anton, *Rozkoše dávnych čias* (Matica slovenská, Martin 2009) 462 pp.

Ennek a rejtőzködő szlovák „hungaruszságnak” gazdag forrása Anton Hykisch prózája, különösen is legújabb önvallomás-regénye, a *Rozkoše dávnych čias* (Régi idők élvezetei). A hősnek cseh nagyapja, lenyel nagyanyja, magyarnak induló apja és anyja van. Nagyapja annak idején fiatal lakatosmesterként került az ércekben gazdag Coburg-világba, és vallásos katolikus lengyel asszonya nyolc gyerekkel ajándékozta meg. A nyolcadik gyermek magára volt utalva. Egerbe sikerült őt küldeni szerzetesgimnáziumba. Vojtech, akkor még Béla megtanulta az erkölcsi alapokat a római katolikus tanítás szerint és, persze, a magyar nyelvet is. Kun Béláék próbálkozása után gyalog indult Selmecbányára, bőrdíjében néhány inggel és „a Pallas Nagy Lexikonja” prospektusával. Az érettségizett fiatalember jó magyar, német, latin nyelvtudással a cseh katonatisztek között felismerte, hogy a felszabadított Szlovákia egyedüli érvényesülési helye, ahol „tisztelességgel lejátszhatja életmeccsét”. Édesanyja is ilyen magyar, a Balog-családból, a budapesti Színházi Élet buzgó olvasója.

Hykisch igen érzékeny szlovák nemzeti pontokat is érint. A főhős a „magyar” Balog nagyapjának szájába adja például az 1944. évi szlovák nemzeti felkelés értelmezését: „Látod, Andy, megint a győztesek oldalán vagyunk ... Nem kell fizetnünk jóvátételt, mint a magyaroknak...” (128. p.), és kertelés nélkül bemutatja a fasisztákból kommunistává vedlő karrieristákat. Eljut a magyarok jogfosztásához, a beneši dekrétumok lényegéhez is: „Mintha nem is ért volna véget a háború ... Beneš elnök egyetlen dekrétummal megfosztotta állampolgárságától az összes magyart és németet. Csak úgy, egy éjszaka megszűnt teljesjogú ember voltuk. A németeket nem sajnálom ... Lévai kofák mesélték, hogy a magyarokat vagonokba rakják ... Ezt lakosságcsere nék hívják. A szlovák kommunisták szorgalmazzák. Értelmisségiek. Ezzel úgymond örökre megoldódik a kisebbségek kérdése ... Állítólag a magyar megszabadulhat ettől, ha szlováknk vallja magát. Re-slo-va-ki-zu-je.” (174–175. p.)

A legfontosabb gondolat a fasiszta módszer kommunistáknak tulajdonítása. Írónknak igza van. Annál is inkább, mert édesanyjának emlékei mélységeiből erdélyi, sőt örmény származása kívánczik kifelé (180. p.). S az édesanya magyar nyelvtudása akkor is kamatozik, amikor egy jugoszláviai kulturális együttest kellett tolmácsolnia Prágában (185. p.). Ez a tolmácsolás pedig a „láncos kutya” korszak előkészítéséül véres kínzással történt, ahol a vajdasági áldozat a szlovák szövegben magyarul imádkozik, és más magyar szöveg is szolgál a tragédia bemutatására.

1950–52 között, a kommunista diktatúra mélypontján egy másik súlyos erkölcsi kérdés is fölmerül. A „rehabilitált” magyarok néhány képviselője bosszúra használhatta sérelmeit a szlovák nacionalistákkal szemben (226. p.).

A hungarikumok különböző nyelvi és tartalmi jelei minduntalan felbukkanak, 1956 azonban kiemelkedő szerepet kap. És becsületos írói alapállást fejez

ki, hiszen a szlovák nemzeti identitás problémái is ekkor kerülnek elő. Például a Pozsony történelmi értékeivel szemben közömbös betelepültek érdektelensége. Helyet kapott itt a koronázó templom is: „Nézd, ott van Csehország címere ... Ott meg a morva ... Hunyadi Mátyás ezeket az országokat is meg akarta szerezni. És amott fenn, egészen fölöttünk a kettős kereszt a hármashalmon. Magyarhon címere – suttopta Mišo. A fenét. Hiányoznak az árpádsávok. Ez *Hungariae superioris* címere. Felsőmagyarhoné? Nyilván. Szlovákiáé. Nem félelmetes ez, fiúk? Fogjátok be a szátokat! Nem látok semmit, szinte egészen fekete. Csodálkozol? Ezeréves por. Ki tisztítaná meg a történelmi szlovák címet? Hagyjátok abba, sziszezi Laco. Gottwald elvtárs néhány nappal Sztálin temetése után halt meg. Isten malmai... Mikor ragyognak fel Közép-Európa országainak történelmi címerei a Szent Márton-dóm boltívein? Mikor szólal meg az összes harang a koronázó város felett? Mikor lépnek elő a megfeketült képekből a kétezer éves egyház fényes ornátusai? A templom jobb sarkában Donner lovát Szent Mártonnal félénk áprilisi nap árnyékolja. A ló mellett kuporgó koldusig nem érnek a tavaszi sugarak ... A Dóm előtti eldugott kis téren még megállni is félnek az emberek. Mindenki siet, senki nem ismer senkit, nem akar ismerni. Az ismerősök félénk mosollyal, fejbiccentéssel köszönnek. Gyorsan haza.” (272–273. p.) A Szent Márton-dóm hangulatát 1956 és sajtódokumentumai követik: „Munkából menet tele aktatáska lengyel lapot vitt magával. Ószre a szikra átugrott Magyarországra. Az október 23-i délutáni tüntetés Budapesten estére az állami rádió épülete elleni fegyveres támadásba váltott át. Felkelés. Andrej és Fela, mindketten otthonról tudtak magyarul és szorongó szívvel ültek a rádiók mellett. Tizenkét hihetetlen nap.” (280. p.) A történelem természetes szerkezeti elemként kényszerül a regény intim vallomásába.

1968–69 is felveti a nemzet kérdését, a múltat, a szomszédokat, az egykor volt tejtestvéreket. Az író Andrej kórházban szenved végig az augusztusi baráti segítségnyújtás tankjait, mégis kizárják a „normalizáció” két évtizedének irodalmi közéletéből. Látásmódja azért különlegesen érdekes, mert ellenzékiként nem fogadta el a hetvenes-nyolcvanas évek kommunista államnacionalizmusát, amikor a mai szélsőséges államnemzeti felfogás ideológiája és gyakorlata kialakult. Az 1989-es rendszerváltás ezt szinte teljes egészében átvette, és a keresztény-humanista értelmiség is nehezen birkózik meg vele.

Hősünk igen mélyre lát a kórházi ágy és a kényszerkönyvtárosság jellemformáló kínjai között. Látja felmenőik „pressburger”, „hungarus” világának meghittségét Selmecebánya és a régi Pozsony illataiban, muzsikájában. És mit tudnak a szlovákok eme hungarus gyökereiről, a nemesség nélkül alakuló szlovák identitásról a csehek? (372. p.) Finoman veti fel a dunaszerdahelyi csinos titkárnő kapcsán a kommunista nemzeti-nemzetiségi találmányt, miszerint a huszadik századi békeszerződések kisebbségeire is ráhúzták a szovjet ideológia kényszerzubbonyát: vannak nemzetek és nemzetiségek. Utóbbiak a kisebbségek. „Nem vagyok egészen

szlovák, Tibi ... Édesanyám Dunaszerdahelyen él, és nem tudnék...” Nyugatra távozni. A disszidálást fontolgató társaság rá is csodálkozik a csallóközi lányra: „Igen, a pofacsontjaid. Lenyűgöztek hun-finnugor vonásaid. Meg vannak örökítve jegyzetömbömben...” (375. p.) És bizony keveset tudhatnak az idegenek a szlovákok zsidóképének titkairól, a szépirodalmukban nyomon követhető történelmi gyökereiről. Bizarr jelenet, amikor a megbízható kommunista könyvtárigazgató a mosdóban írónk zsidó származását firtatja (404–405. p.)

Az önvallomás zárórésze a főhős több helyen sejtetett vallásosságának, katolikus elkötelezettségének szerény-szemérmes jelzése gyermekkori selmeci szlovák gyóntatójának képével. Az öreg, fogatlan pap titkon megkérdezte, nem akarna-e gyónni, és az esetlen elutasításra a 139. zsoltár modern, emberközeli szlovák fordításának idézésével válaszolt. És a házaspár ritka boldogságot érzett, amikor rádöbbsentek, hogy ez a zsoltár mindkettőjük kedvence. A litániára siető öreg egy Újszövetséget ajándékozott nekik a jó és rossz napokra szóló ajánlással. „Aztán fogta a tányért a maradék pogácsával. Finom mozdulattal, mintha paténa lenne a kezében, egy papírzacskóba szórta és az asszonynak nyújtotta. Isten óvjon benneteket az úton!” (414-415. p.)

Käfer István